

- 4) Зубов В.И. О когнитивном подходе к изучению лексических единиц // Функциональная семантика языка, семиотика знаковых систем и методы их изучения: Тез.докл.междунар.науч.конф. –М., 1997. -70 с.
- 5) Кунин И.И. Основные тенденции развития современных лингвистических течений: Учеб.пособие. –М, 2000. -37 с.
- 6) Ивин С.Н. Оценочные номинации и их функционирование в тексте: Автореф.дис...канд.филол.наук. –Киев.: КГУ. 1988. -18 с.

ИНГЛИЗ ТИЛИДАГИ ЎЗЛАШТИРИЛГАН ҲАРБИЙ ЛЕКСИКА ДИАХРОНИК АСПЕКТДА

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Тилларни ўрганиш кафедраси бошлиғи
ўринбосари Курганов Анваржон Мухторович
Тел: 97 700-54-10 anvarjon74_74@mail.ru

Аннотация: Мазкур мақолада XIV-XVII асрларда француз ва италян тиллари орқали инглиз тилига ўзлашиб кирган ҳарбий терминларнинг ривожланиш масалалари кўриб чиқилди. Хусусан, инглиз тили ҳарбий терминологиясининг ривожланишига экстралингвистик омиллар сабаб бўлганлиги ҳамда кўриб чиқиляётган материаллар доирасида инглиз тили ҳарбий терминологиясининг ривожланиш тарихи таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ҳарбий лексика, ҳарбий терминология, деспециализация, детерминологизация, диахрок аспект.

ЗАИМСТВОВАННАЯ ВОЕННАЯ ЛЕКСИКА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В ДИАХРОНИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Курганов Анваржон Мухторович
Заместитель начальника кафедры Изучения языков Академии МВД Республики
Узбекистан
Тел: 97 700-54-10 anvarjon74_74@mail.ru

Аннотация: В статье рассматривается развитие военных терминов, которые были усвоены в английский язык через французский и итальянские языки в XIV-XVII веках. В частности, на развитие английской военной терминологии повлияли экстралингвистические факторы, а в контексте рассматриваемых материалов проанализирована история развития английской военной терминологии.

Ключевые слова: военная лексика, военная терминология, деспециализация, детерминологизация, диахронический аспект.

MILITARY LOAN WORDS IN THE ENGLISH LANGUAGE: A DIACHRONIC ASPECT

Kurganov Anvarjon Mukhtarovich
Deputy chief of the Languages learning department of the Academy of the Ministry of
Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Phone: 97 700-54-10 anvarjon74_74@mail.ru

Annotation: *The article deals with the development of military terms that were borrowed from French and Italian to English in the XIV-XVII centuries. In particular, extralinguistic factors influenced the development of English military terminology and in the context of the materials under consideration, the history of development of English military terminology is analyzed.*

Keywords: *military vocabulary, military terms, despecialization, determinologization, diachrony.*

Британия ороллари ҳудудида инглиз тилининг пайдо бўлиши қадимги даврдаги Германия истилоси билан бевосита боғлиқ. Мамлакатни христианлаштириш натижасида бу тил лотин ва юнон тилларидан ўзлаштирилган сўзлар билан бойиди. Кейинчалик англосаксонлар ўз чегараларини скандинавлар босқинидан ҳимоя қилишди, ўрта асрда эса Вильгельм бошчилигидаги норманд қўшинлари босимида дош бера олишмади, бу эса инглиз тилининг француз тили таъсири остида сезиларли даражада ўзгаришига олиб келди. Илк янги Англия даври Испания билан кечган ҳарбий тўқнашувлар ва жаҳон инглиз экспанцияси бошланиши билан изоҳланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳарбий иш, умуман ҳарбий фаолиятга оид лексика инглиз тилида энг қадимий, антик давр ёдгорликларидан бошланади. Лекин бу жараён ҳарбий терминологияни бугунги кундагидек алоҳида тизим сифатида шакллантирмади. Чунки ҳарбий терминология нафақат терминлар рўйхати, балки семиологик яхлит тизимдир. Яъни ўз навбатида махсуслашган муайян касб доирасида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, илмий-техникавий билимлар ва дунёқарашни акс эттирувчи тушунчаларнинг муайян тизимини ифодалашдир[1].

Биз тадқиқотда XIV-XVII асрларда, яъни инглиз тили ривожланишининг янги инглиз тили давригача француз ва итальян тилларидан ўзлашган ҳарбий терминларнинг ривожланиши ва ассимиляциясини ўрганишга ҳаракат қиламиз. Ўзлашган лексик қатлам ассимиляциясининг чуқурлиги, унинг замонавий тилга кириб келиш жараёни катта қизиқиш уйғотади, албатта.

Тадқиқотда француз ва итальян тилларидан инглиз тилига ўзлашган, кетма-кет танлов методи асосида этимологик луғатдан[2.] танлаб олинган 100 та ҳарбий термин таҳлилга тортилди. Таҳлил қилинадиган лексик бирликлар қуйидаги тематик гуруҳларга ажратилди: 1) уруш ва уруш ҳаракатлари; 2) ҳарбий техника; 3) ҳарбий унвонлар; 4) ҳарбий қисмлар; 5) ҳарбий хизматчилар; 6) ҳарбий ҳаёт атрибутлари.

Шу ўринда тадқиқот натижалари қуйидагиларни эътироф этиш имконини беради. Ўрта ва илк янги инглиз даври ҳарбий терминлар тизимидаги ўзлашмалари 4 та йўналишда ривожланган:

1. Фақат ҳарбий соҳада сақланиб қолган терминлар;
2. Истеъмолдан тўлиқ чиққан терминлар;
3. Тизимдан қисман чиққан терминлар;
4. Бошқа терминологик тизимга кўчган терминлар.

Шубҳасиз, терминни шакллантириш, мавқеини муайян терминлар тизимида мустаҳкамлаш, унинг умумистеъмол лексикага миграцияси, муқим лексик бирликлар таркибига кириши узоқ вақтни талаб қилади. Ўзлаштирилган лексик бирликлар учун тилнинг фонетик, грамматик ва лексик босқичларида - ассимиляция зарурати сабабли бу жараён узоқ давом этади. Таъкидлаш лозимки, барча таҳлил қилинган терминлар инглиз тилида муваффақиятли ассимиляциялашган ва асл инглиз тили сўзларидан деярли фарқ қилмайди.

XVI аср бошларида Англияда инглиз миллатининг пайдо бўлиши ва бирлашиши, ягона миллий тилнинг шаклланиши ва ўзига хос адабий инглиз тили туғилиши билан боғлиқ янги тил муҳити юзага келди. Бу даврда 300 йилдан ортиқ давлат тили сифатида ҳукмронлик қилган француз тилининг таъсири анча заифлашади, инглиз тили эса унга аввал тегишли бўлмаган соҳаларни ўзлаштира бошлайди. Сўнгги омил инглиз тили лексик таркибини кенгайтириш масаласини кўйди. Луғатни кенгайтириш, бойитиш йўллари истеъмол учун самара бермаган архаизм ва диалектизмларни жонлаштиришга олиб келди. Бошқа томондан – лексик таркибни бойитишни ўзлашмалар ва кейинчалик уларни инглиз тили қаторига адаптация қилиш (мослаштириш) ҳисобига амалга оширишни кўзда тутарди.

Архаик сўзларнинг йўқолиб кетиши ва ўзлашмаларнинг аста - секин мослашиши фонида полисемия ривожлана бошлади. Ушбу жараён инглиз тилининг синтетик тизимдан аналитик тилга ўтиши даврида янада оммалашди ва кенг маънодаги аналитизм жараёни билан боғлиқ бўлди. Полисемиянинг янги инглиз тили даврида сўз ҳосил қилишнинг янги усули сифатида мустаҳкамланиши ўзлашган ҳарбий терминлар детерминлашуви жараёнини “рағбатлантирди”. Умуман, тасвирланаётган жараён махсус соҳадан ташқари ва ўзига хос бўлмаган контекстларда ишлатиш жараёнида термин махсус маъносини йўқотишини англатади. Детерминлашувда терминологик бирликлар жамият аъзоларининг янги эҳтиёжларига “муносабати” натижасида умумистеъмол тил томонидан ўзлаштирилиши ва тилнинг семасиологик аспектида муайян ўзгаришлар юз беришини назарда тутарди.

Француз ва италян тилларидан ўзлаштирилган лексика диахрон аспектда таҳлил қилинганда, муайян лексик бирликларнинг терминологиядан бошқа соҳа лексикасига ўтиш мезонлари аниқланди. Терминологиядан чиққан лексик бирликларнинг барча маънолари алоҳида луғатларда[1.] берилган. Бу каби семантик ҳосилалар терминологик бирликларнинг терминологиядан чиқиш жараёни яқунлангандан сўнг пайдо бўлиши мумкин.

Илмий-назарий материаллар таҳлили шуни кўрсатдики, XIV асрда эски француз тилидан ўзлашган *army* лексемаси ўша пайтда “*armed troop, armed expedition*” (армия, қўшин) семаларига эга бўлган. Бугунги кунда ҳарбий термин сифатида бу сўзнинг маъноси адабий инглиз тилида ҳам сақланиб қолган. Бироқ, мазкур сўзнинг детерминлашув ҳодисасига учраши натижасида унга кўшимча маънолар юклатилган: 1) anybody of persons organized for any purpose as *the army of census takers* (ҳаттотлар армияси) 2) a very large number or group of something, a great multitude as *the army of the unemployed* (ишсизлар армияси)[3. 23].

XVI асрда италян тилидан инглиз тилига ўзлашган *bastion* лексемаси “бастион, мудофаа ҳудуди” маъноларида ишлатилган бўлса, бугунги кунда у ҳарбий термин сифатида *fortress* - қалъа, *fortified place* - мудофааси мустаҳкамланган ҳудуд маъноларида ҳам қўлланилмоқда. Тарихий тадрижий тараққиёт натижасида инглиз тилидаги бу лексема ўзида полисемантик хусусиятни ўзлаштириб, ...*a bastion of solitude* “ёлғизлик, ягоналик қўрғони); ...*a bastion of democracy* “демократия асоси” каби қўшимча маъноларга эга бўлган.

Инглиз тилидаги ўзлашган ҳарбий лексик бирликлар ривож ва ассимиляциясининг иккинчи йўналиши мазкур лексемаларнинг ҳарбий терминологик тизимда мавқеини мустаҳкамлаш ва дастлабки маъносини сақлаб қолишдан иборат. Фактик-аналитик материалларни таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, таҳлилга тортилган ҳарбий терминлардан учта ўзлашма тарихий ҳарбий терминга нисбатан концептуаллик-структуравий жиҳатдан, аниқ маъносини сақлаган ҳолда ихтисослик ва терминологиядан чиқариш қўлланилмаган. Улар қуйидагилардир:

- *colonel* (фр., XV аср) “an army rank” (полковник);
- *navy* (фр., XIV аср боши) “fleet of ships, especially for purposes of war” (ҳарбий-денгиз флоти);
- *sentry* (итал., XVI аср) “military guard posted around a camp” (навбатчи).

Инглиз тилига бошқа хорижий тиллардан ўзлашган ҳарбий терминлар семантикасидаги силжишлар ва ривожланишдан яна бири муайян вақт оралиғида фаол истеъмолдан чиқиш, архаизм ва тарихийлик кўринишида пассив заҳирага ўтиш. Маълум тарихий даврлардан сўнг қайта истеъмолга киришди. Таҳлил қилинаётган материал доирасида ҳарбий истилоҳларнинг эскириши сўзнинг лексик шаклига ёхуд унинг маъноларидан бирига тааллуқлидир.

Лексик архаизмлар: *courser* – “a large powerful horse” (ҳарбий от); *ulan* – “type of cavalry man” (улан).

Семантик архаизмлар: *cannon ball* – “a missile, usually round and made of iron or steel, designed to be fired from a cannon” (замбарак ядроси); *regiment* – “government, rule” (бошқарув, ҳокимият); *chivalrous act* – “gallant deed” (рицарь қаҳрамонлиги); *battle* – “a battalion” (қўшин, армия); *captain* – “military leader” (стратег, полк жангчиси); *to accompany* – “to accompany” (кузатиб бориш, конвой); *magazine* – “place for storing goods” (омбор, товарлар омбори); *battalion* – “battle squadron” (армия, қўшин).

Тарихий сўзлар, аввалги давр реалиялари ва тушунчаларни англаувчи сўзларнинг луғат таркибидаги пассив қисми тарихий илмий асарлар, бадиий адабиёт ва поэзияда қўлланилиши мумкин.

Тарихий ҳарбий терминлар (историзмлар): *marshal* – “officer in charge of a household, groom” (қирол от боқари); *bachelor* – “youthful knight, novice in arms” (рицарь-вассал); *squire* – “a young man who attends a knight” (қуролбардор); *chivalry* – “knight dignity, knighthood in the feudal social system” (рицарь шаъни, рицарлик); *siege* – “throne” (тож, тахт); *canteen* – “canteen keeper in a military camp” (дўкон, арава, маркитанта); *recruit* – “a levy of troops” (рекрут, жалб қилиш); *cavalier* – “knight, mounted soldier, gentleman serving as a lady’s escort” (рицарь, отлик жангчи, кавалер,

аёлнинг партнёри (шериги)); *cavalier* – “royalist adherent of Charles I” (кироллик вакили), Карл I нинг пуритан ва парламентга қарши курашидаги тарафдори).

Ушбу истилоҳларнинг историзмга айланиш сабаби, улар XIV-XV асрларда француз тилида ҳарбий термин сифатида юқорида кўрсатилган маъноларда қўлланилган бўлса, ҳозирда ушбу терминлар инглиз тилида бутунлай бошқа маъноларни англатади.

XIV-XVI асрлар француз ва итальян тилларидан инглиз тилига ўзлашган ҳарбий терминларнинг аксарият қисми тарихий тадрижий тараққиётида бир неча босқични босиб ўтган. Мазкур ҳарбий терминологик бирликларнинг ўрни, роли ва мавқеи тизимда мустаҳкамланди, айримлари эса ихтисослик ва терминологиядан чиқиб, детерминлашув ҳодисасига учраш натижасида умумистеъмом лексикадан жой олди ва турғун сўз бирикмалари таркибига кирди.

Умуман, ўрта ва янги инглиз тили даврига оид ҳар қандай соҳадаги ўзлаштирилган махсус лексик бирликлар ўхшаш “тақдир”га эга эканлиги кузатилди. Уларнинг тўртта ривожланиш йўли мавжуд: 1) терминологик тизимда мавқенинг мустаҳкамланиши; 2) фаол истеъмом доирасидан чиқиш; 3) терминологик тизимдан қисман чиқиш; 4) умумистеъмом лексикага кўчиб ўтиш (транстерминологизация ҳодисасига учраш).

Лексик бирликларнинг аниқланган тараққиёт йўллари терминологик тизимнинг муттасил ривожланиш йўлида эканлиги, унинг турли тил ҳодисаларига очиқлиги ҳамда барча лексик қатламларнинг ўзаро ҳамда узвий динамик алоқада эканлигини тасдиқлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лингвистический энциклопедический словарь. -М.: Советская энциклопедия. 1990. URL: <http://tapemark.narod.ru/les> (дата обращения: 30.10.2019).
2. Online Etymology Dictionary. 2019. URL: <http://etymonline.com> (дата обращения: 10.10.2019); Etymology Dictionary Glossary Terms Lexicon Online. 2019. URL: <http://www.ats-group.net/dictionaries/glossary-dictionaryetymology.html> (дата обращения: 10.10.2019).
3. Дуброва Ю.Ю. Структурно-содержательная специфика многокомпонентных терминов (на материале военных документов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 2015. – С. 23.